

УДК 343.8

Чечин Микита Юрійович –
аспірант Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса
НАПрН України

Mykyta Yu. Chechyn –
PdD student of Academician Stashis Scientific Research
Institute for the Study of Crime Problems of
the National Academy of Sciences of Ukraine
(49 Pushkinska Street, Kharkiv, 61002, Ukraine)

До питання визначення та основних ознак освіти осіб, засуджених до позбавлення волі

Стаття присвячена розгляду існуючих наукових підходів до визначення поняття «освіта». На підставі отриманих знань визначається який зміст має вкладатися в поняття освіти засуджених під час відбування покарання у виді позбавлення волі. Розглядається освіта засуджених з двох боків.

Ключові слова: позбавлення волі, освіта засуджених, виправлення, ресоціалізація, професійна освіта.

Статья посвящена рассмотрению существующих научных подходов к определению понятия «образование». На основании полученных знаний определяется какой смысл имеет вкладываться в понятие образования осужденных во время отбывания наказания в виде лишения свободы. Рассматривается образование осужденных с двух сторон.

Ключевые слова: лишение свободы, образование осужденных, исправления, ресоциализация, профессиональное образование.

M.Yu. Chechyn To the Issue of Definition and the Main Features of Imprisoned Persons

Penal law science does not have a unified approach to the definition of education, training and educational activities while execution of the imprisonment sentence, but at the same time it is necessary to give those legal phenomena stimulating features that can influence the behavior of the convict.

It is claimed that an incorrect understanding of the purpose and means of adult education has roots back to Soviet times. We have the situation when Ukraine nowadays does not have regulation that would define the procedure for organizing education in prisons even in a general view, which also affects positively on the state of this activity.

The author proposes different approaches to the understanding of education in various laws, from which he concludes that the term “education” is used in several ways: as a) purposeful process; b) the right of the person; c) the aggregate result in the form of systematic knowledge and practical skills, ways of thinking, professional, philosophical and civic qualities, moral and ethical values, and other competencies; d) the scope of society.

It is noted that the content and purpose of education during the execution of the sentence of imprisonment cannot be determined by simple duplication and making goals and content of individual elements of the process (activities, events).

Approach has been criticized according to which education of prisoners and education in general, is reduced to a process and at the same time its result because the understanding of education as a result of a process leveling the possibility of determination by the term “process” for one and the same phenomenon or object cannot be both a process and its result. It is noted that the general approach is acquired (received) is not education as such, but a certain level of education.

If the classical understanding of education involve similarly to the science of Penal law, education of prisoners should be considered first, as the succession of phases of knowledge transfer that takes place in the manner prescribed by the law and, secondly, as a combination of a number of consolidated actions based on the rule of law and aimed at achieving a certain result to create the image of the convict, which is distinguished by its specificity in the execution of criminal penalties.

Keywords: deprivation of liberty, education of imprisoned persons, corrections, resocialization, professional education.

Постановка проблеми. У теперішній час у науці кримінально-виконавчого права немає єдності щодо визначення освіти, навчання та освітньої діяльності при виконанні покарання у виді позбавлення волі, але разом із тим дослідники сходяться в думці щодо наділення цих правових явищ стимулюючими рисами, в ряді випадків ототожнюючи їх зі стимулами, здатними впливати на поведінку засудженого, заходами чи засобами такого впливу. Подібна термінологічна невизначеність потребує уточнення визначень та основних ознак освіти засуджених, а також її співвідношення з суміжними поняттями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання освіти осіб, засуджених до позбавлення волі розглядалось в працях різних українських вчених, таких як К. А. Автухов, А. П. Гель, Т. А. Денисова, О. Г. Колб, О. В. Лисодєд, М. С. Пузирьов, А. Х. Степанюк, С. В. Сюр, О. В. Таволжанський, В. М. Трубников, С. В. Хуторна, І. С. Яковець та ін. Однак, більшість з публікацій вказаних авторів мало прикладний характер. У статті ми спробуємо узагальнити різні підходи до розуміння поняття «освіти», адже досі **невирішеною проблемою** залишається вироблення єдиного підходу до її розуміння.

Метою статті є розгляд сучасних напрацювань та підходів до визначення та основних ознак освіти осіб, засуджених до позбавлення волі.

Виклад матеріалу. Термінологічна та нормативна визначеність завжди має вагоме значення для забезпечення ефективності та життєдіяльності правових інститутів. При цьому обов'язковою вимогою при наданні визначення юридичного терміна є його моносемантичність, тобто суворі змістовна визначеність, однозначність. Однозначність у мові закону та практиці – це не єдине значення слова, а його однакове сприйняття і єдине тлумачення відповідними суб'єктами [1].

КВК України містить в собі різні норми,

які так чи інакше стосуються питань освіти. Так, у ст. 107 («Права і обов'язки засуджених до позбавлення волі») встановлюється, що засуджені, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, мають право в порядку, встановленому цим Кодексом і нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України, поміж іншим, *одержувати освіту* відповідно до законодавства про освіту (тут і далі курсив автора – М.Ч.), у ст. 123 («Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі») міститься посилання на *підвищення загальноосвітнього рівня* засуджених. Стаття 125 («Загальноосвітнє і професійно-технічне навчання засуджених до позбавлення волі») передбачає, що у колоніях відповідно до законів України «Про освіту» і «Про загальну середню освіту» для засуджених забезпечується доступність і безоплатність *здобуття* повної загальної середньої *освіти*. Засудженим, які бажають підвищувати свій загальноосвітній рівень, незалежно від віку створюються умови для *самоосвіти*, надається можливість навчання в загальноосвітніх навчальних закладах колоній, які створюються місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування відповідно до потреб у них і за наявності необхідної матеріально-технічної та науково-методичної бази, педагогічних кадрів у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. У виховних колоніях утворюються середні загальноосвітні школи трьох ступенів. Засуджені, які навчаються в них, підручниками, зошитами та письмовим приладдям забезпечуються безоплатно. Для засуджених, які не мають робітничої професії, за якою вони можуть бути працевлаштовані в даній колонії, надається можливість підготовки на курсах професійного навчання робітників на виробництві.

У кримінологічній літературі при характеристиці соціально-демографічних ознак особи злочинця також інколи виділяють окремо

такі ознаки, як *освіта* та *освітній рівень* [2, с. 243], а у кримінально-виконавчому праві і законодавстві загальноосвітнє і професійно-технічне *навчання* віднесені до числа основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених (ч. 3 ст. 6 КВК України).

Термінологічна розгалуженість є не єдиною обставиною, що, на наш погляд, негативно впливає на ефективність освіти засуджених в період відбування покарання у виді позбавлення волі. Ще з радянських часів значення освіти в місцях позбавлення волі було не виправдано звужено відповідно до первинних і нагальних потреб як самої системи виконання покарань, так і осіб, які утримувались в установах виконання покарань. Так, С. В. Познишев писав, що освіта в пенітенціарній установі повинна мати місце, оскільки вона необхідна, щоб знищити той розумовий морок, у якому порок і злочин приховують свої глибокі корені. Освіта, що надається у школі місць ув'язнення, повинна, наскільки можливо, стосуватися світу моральних понять і життєвих ідеалів [3, с. 211]. І такий підхід був цілком виправданий, оскільки неписьменність населення на той час була однією із найбільш головних проблем: зі 160 мільйонів чоловік населення у 1917 році, письменними були тільки 60 мільйонів [4, с. 5]. Саме тому основна діяльність у напрямі освіти спрямовувалась на створення шкіл у колоніях, основною метою діяльності яких називалась необхідність дати кожному з засуджених можливість набути технічні і загальноосвітні знання [5, с. 125].

Основним завданням, яке стояло перед загальноосвітньою підготовкою на початковому етапі розвитку виправно-трудоустанов, була ліквідація неписьменності серед засуджених, і саме через нього і визначався зміст і значення освіти в місцях позбавлення волі. І хоча з часом завдання, що поставали перед освітою в системі виконання покарань, дещо змінювались, це не відбилось значно на стані нормативного регулювання та наукової розробки цих питань. У подальшому фактично єдиним актом, який торкався питань освіти засуджених та мав певні ознаки нормативності, стали Методичні рекомендації з організації позакласної виховної роботи з учнями-засудженими у загальноосвітніх школах, видані ще у 1976 році.

Незважаючи на те, що керівництво

Міністерства юстиції України постійно звітує про удосконалення нормативно-правової бази у сфері регулювання процесу виконання кримінальних покарань, в сучасній Україні нині не існує жодного нормативного акта, який би визначав порядок організації освіти в установах виконання покарань навіть у загальному виді, що також не впливає позитивно на стан організації цієї діяльності.

То що ж являє собою освіта засуджених в період відбування покарання і як взагалі підходити до визначення цього поняття? Щоб дати чітке визначення цих термінів, необхідно з'ясувати сутність понять «освіта» та «навчання».

У чинних законодавчих актів з цих питань, до речі, також відсутнє єдине розуміння даного терміну. Так, Закон України «Про дошкільну освіту» встановлює, що дошкільна освіта являє собою цілісний *процес*, спрямований на: забезпечення різнобічного розвитку дитини дошкільного віку відповідно до її задатків, нахилів, здібностей, індивідуальних, психічних та фізичних особливостей, культурних потреб; формування у дитини дошкільного віку моральних норм, набуття нею життєвого соціального досвіду (ст. 4) [6].

Законом України «Про загальну середню освіту» передбачається, що загальна середня освіта – це *цілеспрямований процес* оволодіння систематизованими знаннями про природу, людину, суспільство, культуру та виробництво засобами пізнавальної і практичної діяльності, результатом якого є інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток особистості, що є основою для подальшої освіти і трудової діяльності. Загальна середня освіта є обов'язковою основною складовою безперервної освіти. Загальна середня освіта спрямована на забезпечення всебічного розвитку особистості шляхом навчання та виховання, які ґрунтуються на загальнолюдських цінностях та принципах науковості, полікультурності, світського характеру освіти, системності, інтегративності, єдності навчання і виховання, на засадах гуманізму, демократії, громадянської свідомості, взаємоповаги між націями і народами в інтересах людини, родини, суспільства, держави (ст. 3) [7].

У Законі України «Про вищу освіту» вища освіта розуміється як *сукупність систематизованих* знань, умінь і практичних

навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у вищому навчальному закладі (науковій установі) у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти, що за складністю є вищими, ніж рівень повної загальної середньої освіти (ст. 1) [8]. Закон України «Про освіту» не дає чіткого визначення цьому поняттю, передбачаючи лише, що освіта є основою інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави. При цьому до завдань законодавства України про освіту віднесено регулювання суспільних відносин у галузі навчання, виховання, професійної, наукової, загальнокультурної підготовки громадян України. Названим актом також передбачається *право громадян України на освіту*, що закріплюється таким чином: громадяни України мають право на безкоштовну освіту в усіх державних навчальних закладах незалежно від статі, раси, національності, соціального і майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань, належності до партій, ставлення до релігії, віросповідання, стану здоров'я, місця проживання та інших обставин. Україна визнає *освіту* пріоритетною сферою соціально-економічного, духовного і культурного розвитку суспільства [9].

За визначенням Конституційного Суду України, освіта – це цілеспрямований процес виховання і навчання з метою набуття встановлених державою освітніх рівнів [10]. У сфері державної служби освітою визнається це педагогічна система, що представляє собою сукупність шляхів, засобів, способів і форм придбання, поглиблення і розширення загальної освіти, професійної компетентності та соціальної зрілості, процес довічного зростання освітнього потенціалу особистості з урахуванням її ціннісно-сміслових установок, інтересів суспільства і держави [11, с. 8].

Тлумачний словник дає таке визначення слову «освіта»: «...сукупність, комплексність знань, здобутих за період навчання; рівень знань, здобутих у процесі навчання, освіченість; підвищення рівня знань, процес їх засвоєння; загальний рівень знань у суспільстві, конкретній державі тощо; система навчально-виховних

заходів, закладів та установ» [12, с. 611]. У широкому розумінні «освіта» виступає як процес розвитку й саморозвитку особистості, пов'язаний з оволодінням соціально значимим досвідом людства, втіленим у знаннях, уміннях, творчій діяльності й емоційно-ціннісному ставленні до світу; необхідна умова збереження й розвитку матеріальної й духовної культури. Основний шлях здобуття освіти – навчання й самоосвіта. Навчання – основний шлях здобуття освіти, процес оволодіння знаннями, уміннями й навичками під керівництвом педагогів, майстрів, наставників і т.д. У ході навчання засвоюється соціальний досвід, формується емоційно-ціннісне ставлення до дійсності. Розвиток індивідуальних здібностей, інтересів учнів здійснюється в процесі диференційованого навчання [13, с. 487, 592].

З огляду на вищенаведене, у педагогіці небезпідставно стверджується, що поняття освіти є досить складним й багатоаспектним. В найзагальнішому визначенні освіта – це процес і результат засвоєння людиною систематичних знань, умінь і навичок, розвиток розуму та почуттів, формування світогляду та пізнавальних інтересів. Освіченою людиною можна назвати того, хто володіє загальними ідеями, принципами і методами, що визначають загальний підхід до розгляду різноманітних фактів і явищ; хто володіє високим рівнем розвинутих здібностей, умінням застосовувати набуті знання до якомога більшої кількості частинних випадків; хто одержав багато знань і, крім того, може швидко й правильно застосовувати їх у конкретному випадку; у кого поняття і почуття отримали благородне і піднесене спрямування. Отже, поняття «освіта» передбачає не лише знання, уміння й навички як результат навчання, але й уміння критично мислити, творити, оцінювати з моральних позицій все навколишнє. У педагогіці освіта – це суспільно організований і нормований процес (і його результат) постійної передачі попередніми поколіннями наступним соціально значущого досвіду, який в онтогенетичному плані становлення особистості є її генетичною програмою і соціалізацією [14, с. 128].

Тобто, термін «освіта» вживається у декількох значеннях: як а) цілеспрямований процес; б) право особи; в) результат у формі сукупності систематизованих знань, умінь і

практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей; г) сфера розвитку суспільства.

Однак не всі ці підходи доцільно застосовувати для характеристики освіти в місцях позбавлення волі. Так, зокрема, навряд чи освіту в місцях позбавлення волі можна вважати окремою сферою розвитку суспільства в цілому, її можна розглядати лише як частину цього напряму діяльності держави, обмеженому процесом виконання кримінальних покарань.

Освіта засуджених не відбувається сама по собі, у відриві від відповідної сфери розвитку суспільства. На цій підставі можемо стверджувати, що освіта в цілому та освіта в місцях позбавлення волі не збігаються та співвідносяться між собою як ціле та частина. Частина дійсно завжди несе на собі відбиток цілого, виражає природу цілого, зберігає його певні специфічні риси. Частина існує остільки й тому, що існує ціле, до якого вона належить, і навпаки, без частини не існує цілого; можна встановити взаємний перехід частин у ціле та цілого у частини. Виходячи із загальних філософських положень щодо діалектики цілого та частини [15, с. 192-193], для визначення співвідношення категорій освіти в суспільстві та в місцях позбавлення волі слід мати на увазі такі положення.

1. Ціле не зводиться до суми його частин; ціле має якості, що відсутні у кожній частині окремо та в усіх частинах разом. Звідси – зміст та мета освіти в період виконання покарання у виді позбавлення волі не можуть визначатися простим дублюванням та складанням цілей й змісту окремих елементів цього процесу (діяльності, явища).

2. Будь-яка частина цілого несе в собі якісні визначеності цілого. Тобто у характерних ознаках освіти в місцях позбавлення волі відбиваються загальні ознаки освіти в суспільстві; такі ознаки в період відбування покарання існують у межах цілого, тобто мають характер, властивий освіті загалом. Разом із тим тотожність окремих ознак не означає їх належності усім без винятку складовим освіти, як й ідентичності всіх ознак її частин.

3. Частини впливають на ціле. Саме від частин залежить належне функціонування цілого; дисфункція, збій чи порушення,

допущені в його частинах, призведуть до порушення значення та функціонування всього цілого. Це правило є вельми важливим для освіти в процесі виконання кримінальних покарань, оскільки містить додаткову аргументацію тези, що проблеми в освіті (за умови її розуміння як окремої сфери розвитку суспільства) створюють передумови для неможливості досягнення поставлених перед освітою при виконанні покарання у виді позбавлення волі цілей.

Як видається, не є цілком правильним й підхід, за яким і освіта засуджених, і освіта в цілому, зводиться до певного процесу та одночасно його результату. Подібний підхід частково ґрунтується на положеннях ст. 107 КВК України, в якій закріплюється, що засуджені, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, мають право в порядку, встановленому цим Кодексом і нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України, *одержувати освіту* відповідно до законодавства про освіту. Таким чином, за змістом наведеної статті освіта виступає тим, до чого мають можливість прагнути засуджені в період відбування покарання. Натомість, розуміння освіти як результату певного процесу нівелює можливість її визначення через термін «процес», бо одне і те саме явище чи об'єкт не можуть бути одночасно і процесом, і його результатом.

Крім того, закріплення на законодавчому рівні права засуджених на одержання освіти не відповідає й іншим спеціальним актам у цій сфері. За загальним підходом, здобувається (одержується) не освіта як така, а певний освітній рівень. Так, в Україні встановлюються такі освітні рівні: початкова загальна освіта; базова загальна середня освіта; повна загальна середня освіта; професійно-технічна освіта; базова вища освіта; повна вища освіта [16]. Міжнародна спільнота хоча і вказує на класифікацію освіти, проте у Міжнародній стандартній класифікації освіти (ISCED-97) посилається на поділ саме її рівнів [17]. Сам по собі термін «рівні освіти» визначається як умовний поділ безперервної освіти особи на етапи, що відповідають певним етапам її соціалізації впродовж життя [18, с. 764], що також підтверджує тезу про те, що освіта являє собою певний процес.

За загальним значенням термін процес (від лат. *processus* – плин, хід) означає послідовну зміну фаз розвитку предметів і явищ,

що відбувається закономірним порядком; сукупність ряду послідовних дій, спрямованих на досягнення певного результату [19, с. 738]. Буквальне значення терміна «освіта» – формування образу [20, с. 186]. У цьому тлумаченні його ввів у педагогіку Й. Г. Песталоцці. Це поняття багато в чому подібне до широкого розумінням виховання, тому термін «освіта» у широкому змісті використовується у деяких роботах останніх років і для позначення навчально-виховного процесу. У педагогічній літературі поняття «освіта» ставиться насамперед до передачі й засвоєння знань, умінь і навичок, формування пізнавальних інтересів і здатностей, до спеціальної підготовки до професійної діяльності [21, с. 109].

Висновок. Якщо класичне розуміння освіти залучити за аналогією до сфери кримінально-виконавчої науки, то освіту засуджених слід розглядати, по-перше, як послідовну зміну етапів передачі знань, що відбувається в порядку, передбаченому нормами права, і, по-друге, як сукупність ряду врегульованих нормами права послідовних дій, спрямованих на досягнення певного результату щодо створення образу засудженого, який відрізняється своєю специфікою у процесі виконання кримінальних покарань.

У науці кримінально-виконавчого права немає єдності щодо визначення освіти, навчання та освітньої діяльності при виконанні покарання у виді позбавлення волі, але разом із тим є необхідність наділення цих правових явищ стимулюючими рисами, які здатні впливати на поведінку засудженого. Вказується, що некоректне розуміння мети та засобів освіти дорослих має коріння ще з часів радянської влади. Доводиться, що в сучасній Україні нині не існує жодного нормативного акта, який би визначав порядок організації освіти в установах виконання покарань навіть у загальному виді, що також не впливає позитивно на стан організації

цієї діяльності.

Розкриваються різні підходи до розуміння освіти за різними законами, з чого автор робить висновок, що, термін «освіта» вживається у декількох значеннях: як а) цілеспрямований процес; б) право особи; в) результат у формі сукупності систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей; г) сфера розвитку суспільства.

Наголошується, що зміст та мета освіти в період виконання покарання у виді позбавлення волі не можуть визначитися простим дублюванням та складанням цілей й змісту окремих елементів цього процесу (діяльності, явища). Піддається критиці підхід, за яким і освіта засуджених, і освіта в цілому, зводиться до певного процесу та одночасно його результату, адже розуміння освіти як результату певного процесу нівелює можливість її визначення через термін «процес», бо одне і те саме явище чи об'єкт не можуть бути одночасно і процесом, і його результатом. Відмічається, що за загальним підходом, здобувається (одержується) не освіта як така, а певний освітній рівень.

Якщо класичне розуміння освіти залучити за аналогією до сфери кримінально-виконавчої науки, то освіту засуджених слід розглядати, по-перше, як послідовну зміну етапів передачі знань, що відбувається в порядку, передбаченому нормами права, і, по-друге, як сукупність ряду врегульованих нормами права послідовних дій, спрямованих на досягнення певного результату щодо створення образу засудженого, який відрізняється своєю специфікою у процесі виконання кримінальних покарань.

Список використаних джерел:

1. Термінологія. Однозначність терміну та єдність термінології [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.csi.org.ua/www/?p=1846>.
2. Батиргареева В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми : монографія / В. С. Батиргареева ; Ін-т вивчення проблем злочинності Нац. акад. прав. наук України. – Х. : Право, 2009. – 576 с.

3. Познышев С. В. Основы пенитенциарной науки / С. В. Познышев. – М. : Юрид. изд-во Наркомюста, 1923. – 342 с.
4. Домаранський О. Правове забезпечення освіти / О. Домаранський // Освіта України. – 2003. – № 40–41. – С. 5–9.
5. Уголовно-исполнительное право России: теория, законодательство, международные стандарты, отечественная практика конца XIX – начала XXI века : учеб. для вузов / под ред. д.ю.н. проф. А. И. Зубкова. – 3-е изд., перер. и доп. – М. : Норма, 2005. – 720 с.
6. Про дошкільну освіту : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>.
7. Про загальну середню освіту : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/651-14>.
8. Про вищу освіту : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
9. Про освіту : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.
10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України (справа про доступність і безоплатність освіти) від 4 березня 2004 року № 5-рп/2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-04/paran54#n54>.
11. Концептуальна модель служб (центрів) супроводу процесу безперервної освіти державних службовців: діагностичні, психологічні, науково-дослідні та методичні рекомендації – Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – 97 с.
12. Новый тлумачний словник української мови / В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – К. : АКОНІТ, 2003. – Т. 1. – 926 с.
13. Большой энциклопедический словарь : энциклопедия / гл. ред. А. М. Прохоров. - 2-е изд. – М. : Большая Рос. энцикл., 1999. – 1456 с.
14. Зайченко І. В. Педагогіка : навчальний посібник. – К. : Освіта України, КНТ, 2008. – 528 с.
15. Философия : учебник / под ред. Г. В. Андрейченко, В. Д. Грачева. – Ставрополь : Изд-во СГУ, 2001. – 245 с.
16. Про освіту : Закон України від 23 травня 1991 р. № 1060-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.
17. Міжнародна стандартна класифікація освіти (ISCED-97) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zavantag.com/docs/691/index-7296.html>.
18. Енциклопедія освіти / акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
19. Сучасний тлумачний словник української мови: 65 000 слів / уклад. Н. Д. Кусайкіна, Ю. С. Цибульник ; за заг. ред. проф. В. В. Дубічинського. – Х. : ШКОЛА, 2006. – 1008 с.
20. Красовська О. Ю. Роль освіти в сучасних глобальних умовах / О. Ю. Красовська // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2011. – № 1. – С. 182–188.
21. Педагогика / под ред. Г. Нойера, Ю.К. Бабанского. – М. : Педагогика, 1984. – 368 с.

References

1. Terminolohiia. Odnозnachnist terminu ta yednist terminolohii [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.csi.org.ua/www/?p=1846>.
2. V. S. Batoryhareieva, Retsydyvna zlochynnist v Ukraini: sotsialno-pravovi ta kryminolohichni problemy : monohrafiia / V. S. Batoryhareieva ; In-t vyvchennia problem zlochynnosti Nats. akad. prav. nauk Ukrainy. – Kh. : Pravo, 2009. – 576 p.
3. S. V. Poznishev, Osnovs penitentsiarnoi nauki / S. V. Poznishev. – М. : Yurid. izd-vo Narkomiusta, 1923. – 342 p.

4. O. Domaranskyi, *Pravove zabezpechennia osvity* / O. Domaranskyi // *Osvita Ukrainy*. – 2003. – No. 40–41. – Pp. 5–9.
5. *Ugolovno-ispolnitelnoe pravo Rossii: teoriya, zakonodatelstvo, mezhdunarodnie standarti, otechestvennaya praktika kontsa XIX – nachala XX veka* : ucheb. dlya vuzov / pod red. d. yu. n. prof. A. I. Zubkova. – 3-e izd., perer. i dop. – M. : Norma, 2005. – 720 p.
6. Pro doshkilnu osvitu : Zakon Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>.
7. Pro zahalnu seredniu osvitu : Zakon Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/651-14>.
8. Pro vyshchu osvitu : Zakon Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
9. Pro osvitu : Zakon Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.
10. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 50 narodnykh deputativ Ukrainy pro ofitsiine tlumachennia polozhen chastyny tretoi statti 53 Konstytutsii Ukrainy (sprava pro dostupnist i bezoplatnist osvity) vid 4 bereznia 2004 roku No. 5-rp/2004 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-04/paran54#n54>.
11. *Kontseptualna model sluzhb (tsentriv) suprovodu protsesu bezperervnoi osvity derzhavnykh sluzhbovtziv: diahnostychni, psykholohichni, naukovo-doslidni ta metodychni rekomendatsii* . – Kyiv : NPU imeni M. P. Drahomanova, 2011. – 97 p.
12. *Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy. U 3-kh t. T. 1.* / V. V. Yaremenko, O. M. Slipushko. – 2-he vyd., vypr. – K. : Akonit, 2001. – 926 p.
13. *Bolshoy entsiklopedicheskiy slovar : entsiklopediya* / gl. red. A. M. Prokhorov. – 2-e izd. – M. : Bolshaya Ros. entsikl., 1999. – 1456 p.
14. I. V. Zaichenko, *Pedahohika : navchalnyi posibnyk* / I. V. Zaichenko. – K. : Osvita Ukrainy, KNT, 2008. – 528 p.
15. *Filosofiya : uchebnyk* / pod red. G. V. Andreychenko, V. D. Gracheva. – Stavropol : Izd-vo SGU, 2001. – 245 p.
16. Pro osvitu : Zakon Ukrainy vid 23 travnia 1991 r. No. 1060-XII [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.
17. *Mizhnarodna standartna klasyfikatsiia osvity (ISCED-97)* [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zavantag.com/docs/691/index-7296.html>.
18. *Entsyklopediia osvity* / akad. ped. nauk Ukrainy; holovnyi red. V. H. Kremen. – K. : Yurinkom Inter, 2008. – 1040 p.
19. *Suchasnyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy: 65 000 sliv* / uklad. N. D. Kusaikina, Yu. S. Tsybulnyk ; za zah. red. prof. V. V. Dubichynskoho. – Kh. : ShKOLA, 2006. – 1008 p.
20. O. Yu. Krasovska, *Rol osvity v suchasnykh hlobalnykh umovakh* / O. Yu. Krasovska // *Biuleten Mizhnarodnoho Nobelivskoho ekonomichnoho forumu*. – 2011. – No. 1. – Pp. 182–188.
21. *Pedagogika* / pod red. G. Noiera, Yu. K. Babanskogo. – M. : Pedagogika, 1984. – 368 p.